

ЛЕКЦІЯ 1

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

План

1. Загальна характеристика педагогічної діяльності.
2. Психологія як наука.
3. Психічні процеси, психічні властивості та психічні стани.
4. Психологія юнацького віку.

Література

1. Іваницький О. І. Психолого-педагогічна підготовка як невід'ємна складова процесу формування інтегральної компетентності майбутніх магістрів предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта та наука крізь виклики сьогодення» (17 - 19 травня 2023 року, м. Запоріжжя). Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. 2023. Вип. 2(54).* URL: <https://drive.google.com/file/d/14qOE1XQ0qOrE-xPjA8nnndune0hLP5SnZ/view>.
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
3. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 р. №38-39. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Руденко Л. А. Основи психології та педагогіки : навч. посібник. Львів : ЛДУ БЖД, 2020. 146 с. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/7295/1/Навч_посіб_ОПП_Руденко.pdf.
5. Соловйов В. Ф. Педагогіка та психологія: навчально-методичний посібник. Львів : Вид-во «Галич-Прес», 2018. 92 с.. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/17645/1/Соловйов%20В.%20Наук.-метод.%20посібник.pdf>.

1. Загальна характеристика педагогічної діяльності.

У широкому розумінні педагогічну діяльність розглядають як діяльність з метою виховання підростаючого покоління, що є об'єктом дослідження різних галузей педагогічної науки (загальної, соціальної, вікової, корекційної педагогіки, методик та ін.).

У Законі України «Про освіту» зазначено, що педагогічна діяльність – це інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей

Компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що

визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [Закон «Про освіту»].

Суб'єкт освітньої діяльності – фізична або юридична особа (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадить освітню діяльність. Своєю чергою, **освітня діяльність** – діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті.

Освітню діяльність здійснюють не лише педагогічні працівники, а й батьки, громадські організації, керівники підприємств і установ, засоби масової інформації та ін. Така діяльність є *загальнопедагогічною*, тобто реалізується кожною людиною стосовно самої себе, своїх дітей, товаришів, колег тощо.

Як *професійну*, освітню діяльність здійснюють у спеціально організованих суспільством освітніх установах – закладах дошкільної, середньої, вищої освіти та ін. **Заклад освіти** – це юридична особа публічного чи приватного права, головним видом діяльності якої є освітня діяльність. Освітню діяльність тут здійснюють фахівці, що отримали відповідну кваліфікацію (*кваліфікація* – визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей).

Загальними характеристиками педагогічної діяльності, як і будь-якої іншої діяльності, є її *умотивованість, цілеспрямованість, предметність, поліфункціональність*.

Існує кілька підходів до розуміння сутності професійної педагогічної діяльності: структурний, функціональний, рефлексивний.

У межах *структурного підходу* аналізують психологічні складові: мотив, мету, педагогічні дії, педагогічні вміння та навички.

Відповідно до *функціонального підходу*, розглядають функції, які реалізує педагог (розвивальна, навчальна, виховна, освітня; діагностична, прогностична, проектувальна, конструктивна, комунікативна, організаційна, планувальна, контрольна та ін.).

Функціональні компоненти педагогічної діяльності:

1) *гностичний* – об'єднує здатність до аналізу, узагальнення, уміння формулювати стратегічні, тактичні й операційні завдання щодо виховання і навчання, виробляти стратегію їхнього розв'язання, оцінювати проекти рішень і способи їхньої реалізації, знаходити продуктивніші шляхи;

2) *проектувальний* – передбачає формулювання системи цілей і завдань, планування власної діяльності і діяльності дітей;

3) *конструктивний* – пов'язаний із відбором та організацією навчального матеріалу;

4) *організаторський* – передбачає здатність здійснювати освітній процес, створювати розвивальне середовище для дитини;

5) *комунікативний* – передбачає уміння встановлювати і розвивати педагогічно доцільні взаємини з дітьми, їхніми батьками, колегами.

Особливістю *рефлексивного підходу* є розгляд педагогічної діяльності з позиції взаємодії, законів спілкування. Вихователь та діти є суб'єктами взаємодії, де педагогові належить роль організатора, керівника («режисера»), помічника, наставника. Йдеться про міжособистісне порозуміння, особливості сприймання внутрішнього світу іншої людини. Якість освітньої діяльності, педагогічного спілкування, рівень досягнення високих результатів у навчанні і вихованні дітей залежать від того, що дошкільний педагог вважає пріоритетним у професії, який він сам як особистість, як суб'єкт діяльності. У цьому випадку розрізняють стиль діяльності – систему найефективніших прийомів і способів діяльності й поведінки.

Стиль педагогічної діяльності є інтегративною характеристикою, що відображає стиль управління, стиль спілкування, стиль поведінки і когнітивний стиль педагога. Він зумовлений специфікою самої діяльності, індивідуально-психологічними особливостями її суб'єктів.

Головні *функції педагога*:

Навчальна (дидактична) функція. Педагог як носій знань передає їх дітям, і чим він обізнаніший, тим краще вони засвоять науку. Сьогодні, коли обсяг знань постійно збільшується (неможливо досягнути їх однією людиною), змінилося бачення дидактичної функції. Головним стало не передавання знань, а формування вмінь здобувати їх самостійно. Цінність педагогічної праці вбачають у вмінні бути організатором процесу засвоєння знань.

Розвивальна функція. Її сутність полягає у створенні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу учня, його саморозкриття, самоутвердження, самореалізації, у забезпеченні демократичних засад освітнього процесу, його скоординованості за цінностями та цілями. Педагогу необхідні методична гнучкість, орієнтування у знаннях, якими оволодіватимуть діти.

Виховна функція. Бути вихователем – означає трансформацію поставлених суспільством перед освітою цілей у конкретні педагогічні завдання – формування необхідних особистісних якостей у кожного учня. Ця функція полягає в тому, щоб загальнолюдські цінності стали провідниками свідомості й поведінки особистості.

2. Психологія як наука.

У перекладі з грецької: *psyche* — душа, *logos* — наука (інколи перекладається, як закони природи), тобто це наука про *душу* людини.

Психологія — це наука про закономірності розвитку та функціонування психіки (суб'єктивної картини об'єктивного світу) як особливої форми життєдіяльності.

Незалежно від того, в якій країні людина живе, якою мовою розмовляє, доступні їй досягнення цивілізації чи ні, вона, як давні предки, відчуває потребу в розумінні себе та інших, розвиває протягом життя свої уявлення про духовний світ і людську душу.

Отже, знання психології необхідні для глибшого розуміння себе та інших.. Крім того, ці знання надають можливість для самовдосконалення. І це друга причина необхідності ознайомлення з цією наукою. І, зрештою, такі знання надають можливість для підвищення ефективності власної професійної діяльності. Пізнавши себе (хоча й це так непросто!), отримуєш можливість управляти своєю психікою, розвивати здатність впливати на інших і керувати їхньою поведінкою відповідно до поставленої мети. Для вчителя це дуже важлива кваліфікаційна характеристика

Сучасна людина має можливість черпати відповідні знання з різних джерел: народна психологія; життєва (побутова, буденна) психологія; релігійна психологія; парапсихологія; наукова психологія.

Народна — казки, міфи, прислів'я, забобони. Може і сьогодні регулювати людські стосунки, і нехай науково-технічний прогрес (НПТ) висуває свої вимоги, національний менталітет виступає як орієнтир у виборі цінностей.

Життєва — власні спостереження, судження, набуті протягом життя. Суб'єктивізм. Поєднується народна, релігійна, наукова, парапсихологія.

Релігійна — характеризується спрямованістю до Божества й базується на вірі в певні постулати духовного життя. Вона значною мірою впливала на формування духовних цінностей протягом усієї історії людської цивілізації. На засадах релігійної психології виховується переважна частина людства і в наш час. У пізнанні психіки вона використовує ідеалістичні догмати. Релігійна психологія не поступається народній, життєвій та науковій за своїм значенням у морально-психічному житті людини.

Парапсихологія — сукупність нетрадиційних поглядів на незвичайні явища та «таємниці» психіки, зокрема такі, як екстрасенсорне сприймання, телекінез, левітація, полтергейст, пірогенія снобачення, просконія, ретросконія, дистанційна дія тощо. Ці Немає змоги дослідити ці явища за допомогою методів психологічної науки (виміряти кількісно і якісно). Поза предметом психології залишається те, що для однієї людини є психологічною реальністю, для іншої — ні. Більша частина парапсихологічних феноменів суперечать не лише законам психології, а й відкритим законам природи, методи дослідження цих явищ не винайдені, тому вони і залишаються за межами науки. 5

Наукове дослідження об'єктивно існуючого психічного явища або факту передбачає не лише його якісний та кількісний опис, а й розкриття його природи, закономірностей розвитку, перебігу, побудови та функціонування, виявлення психологічного механізму, що стоїть за ним.

Психологія сформувала систему наукових уявлень, які розкривають природу психіки, слугують поліпшенню життя людей, їхньої поведінки та діяльності. Інтенсивне дослідження найскладнішого з існуючих у науці об'єктів — психіки людини — триває.

Оволодіння системою психологічних знань сприяє зростанню психологічної культури окремої людини та всього суспільства, покращенню

якості життя, психічного здоров'я, підвищенню рівня навчальної й професійної діяльності, громадської поведінки.

Ми знаємо, що кожна наука має предмет та об'єкт.

Яка різниця між предметом та об'єктом наукового дослідження?

Уявіть собі, що ви пливете пароплавом річкою. Ніч. Темно. Ви хочете побачити, що там на березі, напружуєте зір, але нічого не видно. Берег — це об'єкт наукового пізнання. Але ось нарешті включили прожектор, який висвітлив частину берега: будиночок, дерева, паркан і людину, котра махає вам рукою. Те, що видно завдяки світлу прожектора, і є предметом наукового пізнання, тобто це певний аспект, з якого розглядається об'єкт.

Таким чином, **об'єкт** наукового дослідження — це все те, на що спрямовується пізнавальна або інша діяльність (явища, процеси).

Предмет — це той аспект, специфічний кут зору, під яким наука розглядає об'єкт, що вивчається.

Різні науки можуть мати один і той самий об'єкт, але різні предмети. Наприклад, людина є об'єктом вивчення анатомії і фізіології та психології. Але аспекти вивчення в цих науках є різні. Анатомію та фізіологію цікавлять фізіологічні аспекти людини.

Що є предметом психології?

Ще наприкінці 20-х років XX ст. видатний психолог Л.С.Виготський писав, що відповідь на запитання про предмет психології є найважчою з усього, що є у світі, предмет психо-логії найменше піддається вивченню. Виокремлення психічно-го має давню історію. Спочатку предметом психології була душа, існуванням якої пояснювали всі психічні прояви людини: поведінку, діяльність, неповторність і схожість людей то-що. Цей період розвитку психології пов'язаний з іменем Арістотеля (384—322 р. до н.е.). Його трактат «Про душу» — перше системне дослідження душі. Потім, в епоху Відродження (XVII ст.), акцент зміщується на свідомість. Цей етап пов'язують з іменем Р. Декарта (1596—1650). Він вважав, що свідомість (духовне існування) та тіло абсолютно різнорідні: «Тіло по своїй природі завжди подільне, тоді як дух зовсім неподільний». На початку XX ст. з'являється декілька різних предметів психології: поведінка, інтелект, мотив, образ, пізнавальна сфера, діяльність. Сьогодні предметом вважається психіка людини, яка включає всі перелічені вище складові та є суб'єктивною картиною об'єктивного світу, тобто це — індивідуальний світ людини з огляду на взятий у психологічні закономірності його виникнення, розвитку, прояву, функціонування та згасання.

Психологія має дуже довгу передісторію та коротку історію. Протягом багатьох століть вона не існувала як самостійна наука, а вважалась одним з розділів філософії. І навіть свою назву психологія отримала лише в XVI ст. (точніше, у 1590 р.), коли німецькі схоласти Л. Гокленіус та О. Кассман ввели у практику наукового спілкування цей термін. Виокремлення психології в самостійну науку відбулося в 70-ті роки XIX ст. Датою її «народження» вважається 1879 р., коли німецький психолог В. Вундт

організував у м. Лейпцигу першу експериментальну психологічну лабораторію та впровадив експеримент для вивчення психічних явищ.

До цього періоду для вивчення означених явищ учені застосовували спостереження та самоспостереження (інтроспекцію) як методи психології, про що докладніше йтиметься нижче. Інакше кажучи, людина, виходячи із своїх практичних потреб, вивчала, прагнула пізнати свою душу та душі інших, знову ж таки, за допомогою власної. А відтак, уникнути помилок в уявленні про психічні явища, створити цілком об'єктивну картину закономірностей психічного розвитку в доекспериментальний період становлення психології як науки було досить важко.

Остання (суто людська) функція психіки надає людині можливість за допомогою власної психіки не лише орієнтуватись на зовнішні чинники, критерії й норми, відображати їх, адаптуватись до реальності та регулювати поведінку, але й самовизначатись, самоусвідомлюватись, дає поштовх до самодіяльності, саморозвитку, становлення як суб'єкта діяльності.

Отже, предметом вивчення психології є психіка людини та тварин, що включає в себе багато суб'єктивних явищ. За допомогою одних, таких, наприклад, як відчуття й сприйняття, увага та пам'ять, уява, мислення й мова, людина пізнає світ. Тому їх часто називають пізнавальними процесами. Інші явища регулюють її спілкування з людьми, безпосередньо керують діями і вчинками. Це психічні стани й властивості особистості.

Завдання психології. Основне завдання психології — вивчення закономірностей психічного життя людини з метою використання їх для розвитку особистості, для організації різних видів її діяльності, оптимізації стосунків та поведінки. Психологічні знання необхідні для такого:

- 1) глибшого розуміння себе та інших;
- 2) самовдосконалення, пристосування до змін у навколишньому середовищі;
- 3) підвищення ефективності власної професійної діяльності, налагодження стосунків між членами трудового колективу та між людиною й технікою, щоб запобігти техногенним і екологічним катастрофам;
- 4) досягнення власного особистісного потенціалу, існування в гармонії із собою та світом, розвитку своїх сутнісних прагнень, самореалізації та самоактуалізації.

Оволодіння системою психологічних знань сприяє зростанню психологічної культури окремої людини та всього суспільства, покращенню якості життя, психічного здоров'я людини, підвищення рівня навчальної та професійної діяльності.

3. Психічні процеси, психічні властивості та психічні стани.

Кожна людина, народжуючись у суспільстві, вступаючи у взаємодію з різноманітними його інститутами, своєрідно відображає довкілля. Це знаходить свій прояв у індивідуальних відмінностях її особистості, які зумовлюються дією спадкових та вроджених факторів, а також своєрідністю життєдіяльності особи. К. К. Платонов, описуючи систему проявів психічних явищ, виокремлює три її основні компоненти: психічні процеси, психічні

стани та психічні властивості. Ці реалії утворюють цілісну систему психічного життя людини й забезпечують його єдність.

Якщо психічні процеси характеризують динамічну компоненту проявів психіки, а психічні стани — відносно статичну, то психічні властивості є проявом закріпленості, повторюваності проявів психічного. Психічні явища не пов'язані між собою лінійно. Психічний процес може викликати відповідний психічний стан та привести до формування певної психічної властивості. Якщо особа проявляє увагу до того, що їй говорить інша людина, поступово, зацікавившись, вона починає бути уважною. Згодом в неї може сформуватися уважність до людей як властивість її особистості.

Психічний стан впливає на перебіг психічних процесів, він може перетворюватися на властивість особистості, зумовлювати виникнення стану. Якщо студент не виспався, його стан не дає можливості повною мірою проявитися його психічним процесам під час вивчення якогось предмета, а додаткові зусилля внаслідок намагання покращити результати власної діяльності призведуть до виснаження й розвитку стресу. У свою чергу психічні властивості визначають специфіку перебігу психічних процесів і розгортання психічних станів. Дисциплінована людина може за допомогою волевих зусиль організовувати власне пізнання, мотивуючи себе на вивчення, наприклад, усвідомленням того, що знання стануть у нагоді в професійній діяльності. Психічні процеси можуть переходити в психічні стани. Наприклад, процес сприймання витвору літературного мистецтва від враження про нього може перетворитися в стан радісного збудження внаслідок переживання описаних у ньому подій. Психічний стан тісно пов'язаний і з індивідуальними властивостями особистості, оскільки він характеризує психічну діяльність людини не загалом, а індивідуально. Стан страху в однієї людини може виявлятися в психічному збудженні, а в іншій — в заціпенінні, загальмованості. Так само, як психічні властивості відбиваються на психічних станах, останні можуть переходити в психічні властивості. Якщо людина досить часто переживає стан тривоги, цілком можливо, що в неї може сформуватися тривожність як властивість особистості. Але жорстка відповідність між психічним станом та рисою особистості не є правилом, адже поряд з «нестриманістю» як стійкою рисою холеричного темпераменту існує «нестриманість» як стан, який може виникати за певних обставин у будь-якої особи й не становити характерну властивість поведінки.

Як біосоціальна істота людина несе в собі індивідуально притаманні особливості індивіду та індивідуалізовані характеристики особистості. Серед індивідуально-психологічних властивостей особистості зазвичай виокремлюють: темперамент, характер, здібності, спрямованість, мотивацію.

С. Л. Рубінштейн зазначав, що вивчення психологічного складу особистості включає в себе три питання. Перше, на яке ми прагнемо отримати відповідь, коли хочемо дізнатись, якою є та чи інша людина, таке: що її приваблює, до чого вона прагне? Це питання про її *спрямованість*, про її настанови, потреби, мотиви, ідеали, інтереси. Наступне питання стосується

того, що може людина. Це питання про її *здібності* та обдарування. Для того щоб знати як людина використовує та реалізує свої можливості, нам ще потрібно знати чим вона є, що закріпилось як стрижневі особливості її особистості. Це питання про *характер* людини. Ці питання — не лише програма наукового пізнання, це ще й орієнтир для самопізнання та взаємопізнання.

Одним з основних понять психофізіології є темперамент, наукове вивчення якого ведеться вже протягом двох тисячоліть. *Темперамент* (від лат. *temperamentum* — відповідне співвідношення рис) — індивідуально-типологічна характеристика індивіду, що характеризує його з боку динамічних особливостей психічної діяльності та проявляється в силі, напруженості, швидкості, темпі, ритмі, інтенсивності та врівноваженості його психічних процесів.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ ТЕМПЕРАМЕНТУ

Психологічні характеристики	Тип НС
Сангвінік. Підвищена реактивність. Жваво і з великим збудженням відгукується на все, що привертає його увагу. Жвава міміка та виразні рухи. За виразом обличчя легко вгадати його настрій, ставлення до предмета чи людини. Швидко зосереджує увагу. Знижена чутливість. Високий поріг чуттєвості. Підвищена активність. Дуже енергійний та працездатний. Активність та реактивність урівноважені. Добре стримує прояв почуттів та мимовільних реакцій. Швидкі рухи, швидкий темп мовлення, швидкий темп перебігу мисленнєвих функцій. Висока пластичність. Почуття, інтереси, настрої та прагнення нестійкі. Легко пристосовується до нових умов та вимог. Легко вступає в контакти з іншими людьми. Швидко переключається з однієї роботи на іншу. Швидко засвоює та перебудовує навички. Гнучкий розум. Екстравертований	Сильний, урівноважений. Рухливий
Холерик. Висока реактивність та активність, але перша переважає над другою, тому виявляє нестриманість, гарячковість, непосидючість, імпульсивність, має складності самоконтролю в емоційно-них ситуаціях. Схильний до різких змін настрою. Низька чутливість. Менш пластичний та більш ригідний, ніж сангвінік. Звідси більша стійкість інтересів, велика наполегливість, складності при переключенні уваги. Різкий та прямолінійний у спілкуванні. Швидкий темп психічного життя. Жвавий розум, що робить його кмітливим у суперечці. Екстравертований	Сильний, неврвно-важений
Флегматик. Низька чутливість. Мала емоційність та висока емоційна врівноваженість. Збіднена мімічна активність. Рухи невиразні. Енергійний та працездатний. Висока активність значно переважає над малою реактивністю, інертний та малорухливий. Повільний темп рухів і мовлення. Ригідний, погано перебудовує навички та звички. Поволі зосереджує увагу та має складності з її переключенням. Важко пристосовується до нових обставин та людей. Мовчазний, володіє спокійною, розміреною мовою. Постійний в прояві інтересів та симпатій. Повільно включається в роботу, переключається на іншу та припиняє її. Інтровертований	Сильний, врівноважений, інертний
Меланхолік. Висока чутливість. Підвищена чутливість через невисокі пороги відчуттів. Низька реактивність. Міміка та рухи невиразні, збіднені. Знижена активність. Швидко втомлюється, має низьку працездатність, неенергійний. Увага нестійка й легко відволікається. Повільний темп психічного життя. Ригідний. Гу-бється в нових обставинах. Складно налагоджує контакти з новими людьми. Вразливий, чутливий, сльозливий. Мимоволі пристосовується до характеру співрозмовника. Інтровертований	Слабкий

Зазначені психологічні характеристики властиві особам з так званим чистим типом темпераменту. Вони можуть бути замасковані рисами характеру, які відповідають вимогам соціального оточення та діяльності й не завжди збігаються з «детермінованими» типом темпераменту, динамічними рисами поведінки

темперамент як сукупність певних властивостей, що досить стійко характеризують динамічні особливості психіки індивіда, є зафіксованою формою прояву притаманного особі способу життя. Зазначені властивості темпераменту значною мірою визначають, як живе людина, в який спосіб вона встановлює та реалізує свої стосунки зі світом. Темперамент — динамічний аспект психіки, що обумовлюється біологічною сутністю людини. Залежно від своїх потреб вона спочатку мимоволі, а згодом — і

довільно виробляє індивідуальний стиль діяльності, який підсилює одні та послаблює інші властивості темпераменту для підвищення ефективності власної діяльності.

Психічні властивості особистості зазнають впливу соціальних факторів, опосередковуються ними. Однією з властивостей людини, що формується під безпосереднім впливом суспільства, взаємодії особистості з іншими людьми, є характер. *Характер* (від грец. *charakter* — печать, чеканка, риса) — психічна властивість, що утворює одну з підструктур особистості і є «сплавом» конституціонально заданих властивостей психіки з виховним впливом середовища.

Виробляючи в себе позитивний характер, людина отримує можливість володіти своїм темпераментом, стримувати його негативні прояви в разі, якщо вони розходяться з вимогами особи до своєї поведінки. Але інколи властивості темпераменту проявляються в поведінці людини всупереч протидії рис характеру. У цьому разі останні неспроможні маскувати прояв рис темпераменту.

Характер виникає та формується в суспільстві, за ним приховане життя особи в певних суспільно- історичних умовах. Характер є психологічним явищем, своєрідним «зліпком» з культури, що формує певні зразки стилю життя. Проте індивід не тільки «вбирає» в себе культуру, а й «вбирає» з неї той чи інший зміст. Тому характер можна вважати індивідуальним стилем життя в умовах певної культури. Найвиразніше це виявляється на рівні особистості, де характер визначає спосіб життя, послуговуючись яким, особистість веде діалог з культурою, втілює себе у світі.

Здібності - це індивідуально - психологічні якості особистості, що визначають ступінь успішності оволодіння та виконання певної діяльності й не є тотожними системі індивідуального досвіду особи. Кожна здібність стосується певної діяльності. Поза останньою цю властивість людини не можна розпізнати, описати й охарактеризувати. Здібною до певної галузі діяльності зазвичай називають ту людину, яка: швидко оволодіває необхідними для її виконання знаннями, уміннями та навичками; легко засвоює її дії та операції; успішно задовольняє вимоги відповідної галузі практики.

За видами здібності можна розподілити на певні групи, а саме:

- загальні — індивідуальні властивості людини, що забезпечують відносну легкість і продуктивність при оволодінні та виконанні різних видів діяльності (гарна наочність дає можливість людині швидко та якісно засвоювати знання в різних галузях і виявляти високі практичні результати);
- спеціальні — система властивостей людини, що забезпечує досягнення високих результатів у якій-небудь окремій галузі діяльності (розвинене чуття мови забезпечує легке опанування іноземних мов).

Залежно від характеру діяльності здібності підрозділяються на:

- репродуктивні, що забезпечують високі вміння засвоювати індивідуальний досвід (можливість утримувати в пам'яті великі обсяги інформації та швидко відтворювати їх у разі необхідності);

творчі, що забезпечують можливість вибору нового, оригінального в процесі виконання діяльності (креативність мислення забезпечує нестандартне рішення у звичній ситуації).

Обдарованість — це якісно своєрідне поєднання здібностей людини, що забезпечує успішність виконання певної діяльності.

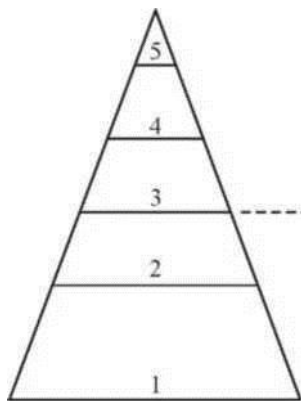
Високий рівень розвитку творчої обдарованості називають *талантом*. Інколи його вважають синонімом обдарованості, але частіше поняттям «талант» визначається актуальний рівень розвитку обдарованості, яка втілюється у високому рівні творчої діяльності, що має реальні результати та спрямовується потребою до творчості.

якщо в людини наявні певні задатки, то можна сподіватися на певну практичну реалізацію їх у

майбутньому. Але не слід розраховувати на суто автоматичний їх прояв, на природне визрівання. Для їх реалізації потрібні умови, відповідні зовнішні обставини та власна активність особи. Лише біологічних умов для розвитку видатних здібностей недостатньо.

Суб'єктивне реагування людини на вплив біосоціального середовища висвітлює проблему активності особистості, її джерел, характеру та спрямування. У зв'язку з цим важливо відповісти на питання про те, що спонукає людину ставити перед собою різноманітні цілі та домагатися їх реалізації, а отже, зазирнути в її мотиваційну сферу. Йдеться про явище, що визначає причини поведінки та діяльності особи. Більшість дій має цільовий характер. Наприклад, людина опановує професію, знаходить роботу, створює сім'ю, кривдить ближнього, тобто здійснює певні вчинки. Щоб зрозуміти та пояснити, їх важливо визначити, чим вона керувалась. Отже, людина діє тому, що поставила перед собою якусь конкретну мету (покращити своє життя, досягти успіху в навчанні, подолати власні недоліки, забезпечити собі майбутній добробут). Але не кожна мета, що виникає, стає тим, що підштовхує її до дії. Лише та ціль, яка є для людини привабливою, може протягом певного періоду життя спрямовувати її психічну активність. З'являється досить сильна внутрішня потреба в дії, виникає могутня спонукка діяти.

Основу мотиваційної сфери людини становлять потреби на тлі яких формуються мотиви поведінки та діяльності людини. *Потреби* — це сутнісні

динамічні психічні сили, що проявляються у вигляді стану внутрішнього напруження, який спонукає індивіда до цілеспрямованої активності для задоволення життєво важливих функцій самозбереження, біологічного та особистісного саморозвитку. Тобто під потребами розуміють: стани відхилення від внутрішньої рівноваги, гомеостазу, які активізують які механізми відновлення; порушення балансу базових потреб, що призводить до появи нових потреб; прагнення до уникнення рівноваги, до напруження, яке стимулює активність.

Піраміда потреб А. Маслоу.

Головний закон ієрархії потреб полягає в тому, що вищі потреби виникають лише тоді, коли достатньо насичені нижчі («насичення» повинно мати достатньо тривалий та інтенсивний характер). Це означає, що формування потреб як окремої людини, так і соціальних груп і навіть суспільства загалом, відбувається послідовно та закономірно: стійка потреба більш високого порядку виникає лише на основі повністю задоволеної потреби попереднього щабля. Якщо суспільство, соціальна група або конкретна особа не відчують себе в достатній безпеці, то навряд у них формуватимуться потреби в осмисленні себе, власних ціннісних орієнтацій, сенсу життя. Вищі потреби в онтогенезі виникають пізніше, оскільки вони є менш важливими для виживання, їх задоволення легше відсунути на певний час, суб'єктивно вони сприймаються як не такі нагальні. Незважаючи на це, слід зазначити, що задоволення вищих потреб впливає на збільшення

тривалості життя, покращення здоров'я. Життєдіяльність на рівні задоволення вищих потреб частіше приводить до переживання щастя. Тимчасове незадоволення нижчих потреб не обов'язково перериває (хоч і суттєво впливає) процес самоактуалізації — найбільш повної та вільної реалізації особистістю своїх можливостей і здібностей людини. Термін «самоактуалізація» було введено К. Гольдштейном у розумінні вродженої тенденції до безперервного розгортання необмеженого творчого потенціалу особистості в різноманітних сферах її життєдіяльності, тенденції максимізувати таланти та обдарування. А. Маслоу розглядав потребу в самоактуалізації як природну та необхідну, власне людську потребу, яка надає індивідуальному життю яскраву спрямованість і життєвий сенс, а також укріплює віру в себе та додає сили вистояти серед негараздів життя. Самоактуалізація — це завжди реальні вчинки, в яких проявляється активність та відповідальність особистості, її здатність до своєчасного та оптимального життєвого вибору. Самоактуалізація ототожнюється з такими особистісними проявами, як самовіддача, самовираження, самоствердження, вільне саморозкриття. Кожна реалізована можливість розгортання життєвих задумів, планів, програм породжує нові ідеальні моделі потрібного майбутнього й виводить особистість на новий виток розвитку, перетворює та оновлює її життєвий світ.

Мотив є динамічним явищем, що змінюється, підпадаючи під вплив тих зрушень, які відбуваються у внутрішній структурі особистості з одного боку, а також у зовнішніх обставинах її життєдіяльності — з іншого. Він має складний індивідуальний характер. Наприклад, підлітки, використовують атрибути своєї субкультури, керуючись мотивом «бути як всі», а в юнаків така поведінка скоріше

зумовлюватиметься дією мотиву «бути індивідуально своєрідним».

А. Маслоу описав ієрархію мотивів людини, виокремивши три групи останніх:

1. Мотиви, породжувані внутрішніми протиріччями. Вони закладені в успадкованих біологічних потенціалах (конституція тіла, органічні потреби, тип НС, будова й функції кори головного мозку). Мотиви цієї групи носять ситуативний характер і потребують активності особи «тут і зараз». Саме тому голодній людині мало допомагають згадки про те, що вона їла колись раніше. Її активність спрямовується на подолання голоду найближчим часом.
2. Мотиви, породжувані соціальними факторами. Їх джерелом є соціогенні потреби, сформовані та виховані певним середовищем, самою особою та її діяльністю, спілкуванням з іншими людьми. А. Маслоу вважав, що вони є результатом закріплення в психіці людини зовнішніх протиріч, що виявляються в природному та соціальному середовищі (умов життєдіяльності, вплив суспільних цінностей, традицій тощо).
3. Мотиви, що виникають у процесі взаємодії із середовищем, іншими людьми, коли зіштовхуються внутрішні й зовнішні протиріччя, що розв'язуються лише в умовах даної взаємодії. Йдеться про обставини, коли стикаються потреби людини, обумовлені її біологією, та її соціальні потреби.

4. Психологія юнацького віку.

Юність є початком дорослого життя. У цьому віці виникає відчуття того, що все життя попереду, а це дає можливість пробувати, помилятися і вести пошук. Дитинство залишається у минулому. Всі психічні функції в основному сформовані і почалася стабілізація особистості, рамки окремих вікових періодів носять все більш умовний характер. Криза 17 років - рубіж звичного шкільного і нового дорослого життя.

У випадку, коли діти покидають стіни школи після 9-го класу, йдуть у коледжі або працювати, відбувається зсув кризи 17 років у бік кризи 15 років. Криза 15 років характерна переважно для тих, хто має сильну установку гедонізму. Під час кризи такі підлітки бувають цинічні і достатньо відверті, ясно формулюють своє життєве кредо. Період юності для них - час спроб і помилок.

В 17 років криза протікає не менш гостро, ніж у 15 років. Д.Б. Ельконін відзначав це як найважчий кризовий період разом з кризою 3-х років. Більшість 17-річних орієнтується на продовження освіти, небагато - на пошук роботи. Вища освіта їм необхідна, насамперед, для того щоб одержати професію, що дозволяє "жити гідно", "багато заробляти", "забезпечувати себе і сім'ю".

Існують дві категорії випускників школи: перші сподіваються на допомогу батьків (платний ЗВО) і не втрачають душевної рівноваги; другі розраховують на свої сили - найбільш схильні до пов'язаних зі вступом до ЗВО стресів. Для тих, хто важко переживає кризу 17 років характерні різні страхи. Відповідальність за зроблений вибір, реальні досягнення в цей час - вже великий вантаж. Сюди ще додаються страхи перед новим життям, перед можливістю помилки, перед невдачею під час вступу до ВНЗ, у хлопців - перед армією. Висока тривожність і виражений страх можуть привести до виникнення невротичних реакцій (загостренню гастриту, нейродерміту, головних болів, тиску) й інших хронічних захворювань. Але якщо навіть випускник малотривожний, і все складається вдало, різка зміна способу життя, включення в нові види діяльності, спілкування з іншими людьми викликають значну напруженість. Нова життєва ситуація вимагає адаптації до неї. Допомагають в цьому впевненість в собі, відчуття компетентності, підтримка сім'ї і інше. Вік - категорія конкретно-історична. 19-20-річні хлопці основні труднощі свого життя пов'язують з появою відповідальності, якої не було раніше. Цінують свій вік, який разом з проблемами приніс і ширші можливості.

Криза юнацького віку нагадує кризи 1-го року (мовна регуляція поведінки) і 7-ми років (нормативна регуляція). У 17 років відбувається ціннісно-сміслова саморегуляція поведінки. Якщо людина навчиться пояснювати, а отже, регулювати свої дії, то потреба пояснити свою поведінку "хочеш не хочеш" призводить до підпорядкування цих дій новим законодавчим схемам. У молодій людині спостерігається філософська інтоксикація свідомості, вона виявляється попереною в сумніви, роздуми,

що заважають її активній діяльній позиції. Іноді стан переходить в ціннісний релятивізм (відносність всіх цінностей). Криза юнацького віку з'являється зі вступом молодшої людини до дорослого життя, коли загострюються внутрішні конфлікти, виникають питання, які здаються неможливими для розв'язання, життя стає складнішим.

Загальна характеристика юнацького віку.

Протягом історії людства процес дорослішання стає тривалішим в міру зростання вимог (професійних, правових, моральних тощо), які ставляться до члена соціуму, і з урахуванням можливостей суспільства нести додаткові витрати на тривале утримання і навчання підростаючого покоління. Юнацький вік виділився історично недавно, а універсальним феноменом, що охоплює і хлопчиків, і дівчат, всі прошарки суспільства, став тільки з кінця ХХ ст., з розвитком індустріалізації та урбанізації. Період юності складає частину розгорнутого перехідного етапу від дитинства до дорослості, точніше, від підліткового віку до самостійного дорослого життя. Однак, юність, - відносно самостійний період життя, що має власну цінність.

Хронологічні межі юнацтва визначаються в психології по-різному. Межа між підлітковим і юнацьким віком досить умовна, і в одних схемах періодизації (переважно в західній психології) вік від 14 до 17 років розглядається як завершення підліткового віку, а в інших - відноситься до юності.

Верхня межа періоду юності ще більш розмита, оскільки історично і соціально зумовлена та індивідуально мінлива. Сам термін "дорослість" багатозначний. Біологічна дорослість визначається досягненням статевої зрілості, здатністю до дітонародження; соціальна - економічною незалежністю, прийняттям ролей дорослої людини, поняття психологічної дорослості пов'язують зі зрілою особистісною ідентичністю. Критерієм досягнення дорослості в людському суспільстві стає оволодіння культурою, системою знань, цінностей, норм, соціальних традицій, підготовленість до здійснення різних видів праці. Трагування юності як періоду онтогенетичного розвитку залежить від принципових установок авторів того чи іншого підходу. Представники біогенетичної теорії вважають, що саме біологічні процеси росту детермінують всі інші сторони розвитку, і розглядають юність перш за все як етап розвитку організму, що характеризується значним ростом різних здібностей і функцій та досягненнями найвищого рівня.

Психоаналітичні теорії (З. Фрейд, А. Фрейд) вбачають в юності певний етап психосексуального розвитку, коли притік інстинктивної енергії лібідо повинний бути компенсований захисними механізмами Я. Боротьба тенденцій з боку Воно і Я проявляється в зростаючій стурбованості і збільшенні конфліктних ситуацій, які поступово, в міру встановлення нової гармонії Я і Воно, долаються.

На противагу психоаналізу, Е. Шпрингер вважав, що в юності відбувається вросання індивіда в культуру. У психосоціальній теорії Е.Еріксона в підлітковий період і період юності повинна бути розв'язана

центральна задача досягнення ідентичності, створення несуперечливого образу самого себе в умовах численності виборів (ролей, партнерів, груп спілкування тощо).

Соціологічні теорії юності розглядають її, перш за все, як певний етап соціалізації, як перехід від залежного дитинства до самостійної і відповідальної діяльності дорослого при вирішальній детермінації з боку суспільства.

Психологічні теорії надають важливого значення суб'єктивній стороні, характерним рисам внутрішнього світу і самосвідомості юнака, його внеску як активного творця власного дорослішання.

В російській та вітчизняній психології юність розглядається як психологічний вік переходу до самостійності, період самовизначення, набуття психічної, ідейної і громадянської зрілості, формування світогляду, моральної свідомості і самосвідомості. Найчастіше дослідники виокремлюють ранню юність (від 15 до 18 років) і пізню юність (від 18 до 23 років). У психологічних періодизаціях О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна при аналізі юнацького віку акцент робиться на зміні провідного типу діяльності, якою стає навчально-професійна діяльність. Л.І. Божович визначає старший шкільний вік відповідно до розвитку мотиваційної сфери: юнацтво вона пов'язує з визначенням свого місця в житті і внутрішньої позиції, формуванням світогляду, моральної свідомості і самосвідомості.

Юність не так давно виокремилася в самостійний період життя людини, історично належить до "перехідного етапу" змужніння, дорослішання. Якщо у тварин настання дорослості досить тісно пов'язане з можливістю самостійного існування і відтворення потомства, то в людському суспільстві критерієм дорослішання стає не просто фізичне змужніння, але й оволодіння культурою, системою знань, цінностей, норм, соціальних традицій, підготовленість до здійснення різних видів праці. Всередині переходу від дитинства до дорослості межі між підлітковим і юнацьким віком умовні і часто перетинаються. Ніхто не назве 11-13-річного хлопчика юнаком, а 18-19-річного - підлітком, але вік між 14-15 і 16-17 роками не має такої визначеності і в одних випадках відноситься до юності, а в інших - до кінця підліткового віку. У віковій періодизації онтогенезу межі юнацького віку позначені між 17-21 роком для юнаків і 16-20 роками для дівчат, але у фізіології його верхню межу часто відсують до 22-23 років у юнаків і 19-20 років у дівчат.

Сучасні уявлення про межі віку охоплюють період від 14-15 до 18 років. Це період, коли людина може пройти шлях від невпевненого, непослідовного підлітка, який претендує на дорослість, до дійсного подорослішання.

Образи юності в кожній культурі і в різні періоди істотно відрізняються. Так, античні і середньовічні автори, зазвичай, асоціюють юність з розквітом фізичної сили та воїнської доблесті, але одночасно - з незаангажованістю та інтелектуальною незрілістю. В тих умовах молода людина мала недостатньо можливостей для самовизначення, від неї

вимагали, насамперед, слухняності і поваги. Прискорення темпу суспільного розвитку, послаблення впливу батьківської сім'ї, розширення діапазону індивідуального вибору професії, стилю життя тощо сприяли появі нового образу юності, який підкреслює момент свідомого самовизначення.

В юності у молодой людини виникає проблема вибору життєвих цінностей. Юність прагне сформувати внутрішню позицію стосовно себе ("Хто Я?", "Яким Я повинний бути?"), стосовно інших людей, а також до моральних цінностей. Саме в юності молода людина свідомо обирає своє місце серед категорій добра і зла. "Честь", "гідність", "право", "обов'язок" та інші, що характеризують особистість, гостро хвилюють людину в юності.

Юність - період, коли молода людина продовжує рефлексувати на свої стосунки з сім'єю в пошуках свого місця серед близьких людей. Вона проходить через уособлення і навіть відчуження від всіх тих, кого любив, хто був відповідальний за неї в дитинстві і підлітковому віці. Це вже не підлітковий негативізм, а часто лояльне, але тверде відсторонення рідних, що прагнуть зберегти безпосередні стосунки з сином чи донькою.

Юнаки і дівчата прагнуть до ідентифікації з собою, з однолітками тієї самої статі, а також один з одним. У цьому віці юність готова пережити почуття першого кохання. В кожного воно індивідуальне не тільки за часом прояви (за віком), але й за силою його переживання. Одні відчують глибоке почуття, інші - поверхові емоції.

Багато що при розв'язанні проблем залежить від міри розвитку моральної самосвідомості. Розпочавши в підлітковому віці створення своєї особистості і свідому побудову способів спілкування, молода людина продовжує цей шлях удосконалення значущих для себе якостей в юності. Однак, у одних - це духовне зростання через ідентифікацію з ідеалом, а в інших - вибір для наслідування антигероя і пов'язані з цим наслідки розвитку особистості.

Юнак залишається легковразливим - погляд, слово іншої людини можуть негативно вплинути на його настрій та само-сприйняття. Лише до кінця юнацького віку молода людина починає реально оволодівати захисними механізмами, які не тільки дозволяють їй зовні захищати себе від стороннього вторгнення, але й загартовує її внутрішньо. Рефлексія допомагає передбачити можливу поведінку іншого і підготувати зустрічні дії, які допоможуть протистояти безапеляційному вторгненню; зайняти таку внутрішню позицію, яка може захистити більше, ніж фізична сила.

В цей період життя людина вирішує, в якій послідовності вона докладе свої здібності для реалізації себе у праці та в житті. Юність - надзвичайно важливий період у житті людини. Вступивши в юність підлітком, молода людина завершує цей період справжньою дорослістю, коли вона дійсно сама визначає для себе свою долю: вона планує своє місце серед людей, свою діяльність, свій спосіб життя. Саме в юності відбувається становлення людини як особистості, коли молода людина, пройшовши складний шлях онтогенетичної ідентифікації до інших людей, перейняла від них соціально значущі властивості особистості, здатність до співпереживання, до активного

морального ставлення до людей, до самого себе і до природи; здатність до засвоєння конвенціональних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві тощо.

В юності набуває нового розвитку механізм ідентифікації-уособлення. Саме в юності загострюються здатності до відчущання станів інших, здатності переживати емоційно ці стани як свої власні. Ідентифікація робить сферу почуттів людини тоншою, багатшою і одночасно вразливішою. Водночас саме в юності загострюється потреба до уособлення, прагнення обмежити свій унікальний світ від вторгнення і сторонніх, і близьких людей для того, щоб через рефлексії закріпити почуття особистості, щоб зберегти свою індивідуальність, реалізувати свої домагання на визнання. Уособлення як засіб утримання дистанції при взаємодії з іншими дозволяє молодій людині зберегти свою індивідуальність на емоційному і раціональному рівні спілкування.

Юність - це пора можливої безоглядної закоханості і можливої нестримної ненависті. Кохання - завжди ідентифікація найвищою мірою: ненависть - завжди відчуження крайнього ступеня. Саме в юності людина занурюється в ці амбівалентні стани.